

به نام خدای

موقوفات مساجد

به روایت اسناد

(۱۳۵۲ش - ۱۱۱۱ش)

آیت محمدی (کرامت)

۱۳۹۴

سرشناسه	:	محمدی، آیت الله، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور	:	موقوفات مساجد به روایت اسناد (۱۱۱۱ش-۱۳۵۲ش) / آیت محمدی (کلهر).
مشخصات نشر	:	تهران: انتشارات آریوچان، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	:	۴۸۹ ص.
شابک	:	978-600-7901-46-5
وضعیت فهرست نویسی	:	فپا
موضوع	:	مسجدها -- ایران
موضوع	:	وقوفه ها -- ایران -- اسناد و مدارک
رده بندی کنگره	:	۲/۲۶۰۵۰۳ ۱۳۹۴ ۹م۳ الف /
رده بندی دیویی	:	۷۵/ ۹۷ - شماره کتابشناسی ملی : ۴۱۰۶۲۱۷

انتشارات آریوچان
Pul Aryvchan

نام کتاب : موقوفات مساجد به روایت اسناد (۱۱۱۱ش-۱۳۵۲ش)

مؤلف : آیت محمدی (کلهر)

انتشارات : آریوچان

نوبت چاپ : اول، ۱۳۹۴

* شمارگان : ۱۰۰۰ * قیمت : ۳۲۰۰۰۰ ریال

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۹۰۱-۴۶-۵

ISBN : 978-600-7901-46-5

* فهرست مطالب *

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۵	* مقدمه
۲۷	* فهرست موضوعی اسناد
۴۱	* اسناد
۴۸۳	* منابع

اهمیت و نقش تأثیرگذار این مکان‌ها به علت کارکردهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... که در طول تاریخ (ابتدای ظهور اسلام تاکنون) و در ارتباط با نوع رفتار حکومت‌ها با مردم داشته‌اند، سبب گردیده تا همراه با حرکت رو به رشد آئین اسلام، در مناطق مختلف حوزه قلمرو اسلامی و حتی در میان کشورهای غیر مسلمان از جایگاه مؤثر و ویژه‌ای برخوردار گردند. به همین خاطر این مکان‌های مقدس به لحاظ موقعیت و جایگاه ویژه‌ای که دارند (در نوع کارکردی‌اش)، در طی قرون گذشته علاوه بر کارکرد مذهبی، از کارکردهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و حتی نظامی برخوردار بوده‌اند.

در این راستا و بر اساس اصول و بنیان‌های ساختاری آئین اسلام و در جهت توسعه احکام اسلامی، حکام، سران و الیان ایالات مختلف سرزمین‌های اسلامی، برای تبلیغ و ترویج و انجام فرائض دینی مساجد را به عنوان مکان‌هایی برگزیدند که بتوانند آراء و افکار خود را که بر پایه اندیشه‌های آئین اسلام استوار بوده، به مردم بشناسانند.

دیدگاه اسلام و بینشی که تعالیم آسمانی را ارائه کرد، باعث بالا بردن سطح اجتماعی مردم از جهات مختلف، از جمله مسائل فرهنگی گردید. نوشته السباعی: «اسلام دو امور دینی و دنیوی را با هم ارتباط می‌دهد و آنها را با عتاید افکار روشن و دقیق بیان می‌دارد و مسجد که مرکز عبادت و نیایش است، در طول تاریخ، مرکز زندگانی اجتماعی تمام مسلمانان نیز بوده است. بدین ترتیب مسجد در چهار- و پنج حوزه خود، علاوه بر محل نیایش بودن، محل تجمع مردم، پناهگاه مسافران، محل توزیع غذا برای فقرا بوده و وظیفه آموزش را نیز به عهده داشته است.^۲ این خصائص و ویژگی‌های بارز مساجد که تمامی امور زندگانی مسلمین را در بر می‌گرفت، نشان از آن داشته و دارد که بر اساس تعالیم آئین اسلام، این مکان‌ها صرفاً برای محل عبادت و نیایش معبود نبوده، بلکه اسلام دینی است که عرصه‌های مختلف فردی و اجتماعی انسان‌ها را شامل می‌شود.

۲- ریاحی، محمدحسین. نقش آموزشی مساجد در تمدن اسلامی. نشریه: مسجد، شماره ۶۳، ص ۱۲.

از این روی، مسلمانان از ابتدای گسترش آئین اسلام، در این مکان‌ها اجتماع می‌کردند تا در خصوص مسائل، موضوعات و مشکلات موجود جامعه، و نیز برنامه‌ریزی برای انجام امور جاریه حکومت اسلامی با یکدیگر و رهبران سیاسی و مذهبی به هم‌فکری و تبادل نظر بپردازند.

این اندیشه و هدف باعث گردیده تا مساجد به عنوان نمادها و مصادیق بارز جوامع اسلامی معرفی و شناخته شوند. مکان‌هایی که نقش‌آفرینی آن‌ها در تمامی عرصه‌ها و شئون جوامع اسلامی به خصوص زندگی فردی و اجتماعی مردم، سبب توسعه و گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی بوده است.

همان‌گونه که می‌دانیم، برگزاری مراسمات آئینی در تمامی ادیان و مذاهب و فرقه‌های اعتقادی و ایدئولوژیک، در مکان‌های خاص، و به جهت انجام فرائض دینی که همانا تطهیر روح و جان، یکپارچگی و عبادت خالق یکتا برگزار می‌گردد. این امر خود گویای این واقعیت است که پیروان ادیان الهی، آرایش و تلطیف روان انسان‌ها و جلوگیری از معاصی بوده که این خود نیازمند انجام همان اعمال معنوی است که در مکان‌ها یا معابد مقدسی به نام؛ آتشکده، کلیسا، کنیسا، مسجد و... در تاریخ ادیان الهی مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. در این راستا مساجد از همان ابتدای ظهور اسلام و با هجرت پیامبر از مکه به مدینه بر این اساس و هدف بنا شده‌اند، که مسلمانان روزانه در چنین مکانی گردهم آیند و ضمن انجام فرائض دینی و عبادت، به تبادل آراء و اندیشه با یکدیگر بپردازند.

در اهمیت و جایگاه مساجد باید گفت که از دیرباز مساجد، برای جوامع مسلمانان همانند بازوان کارآمدی به شمار می‌رفته‌اند که قادر بوده و هستند که مسائل دینی را متناسب با شرایط و احوال زمان پیش برده و تحولات لازم را براساس مقتضیات زمان پذیرا باشند. برای رسیدن به آن جایگاه، علما و بزرگان دینی مسلمانان همواره سعی نموده‌اند که با این تغییرات و شرایط بوجود آمده در طی گذشت زمان، کارکردهای مساجد را توسعه دهند تا آن جایگاه و کارایی را به دست آورند.

مساجد با ایجاد آشنایی و پیوند میان مردم با نخبگان و صالحان جامعه، بستری مناسب برای پرورش و تربیت روحی، اجتماعی و سیاسی افراد جامعه فراهم می‌نماید. در این میان یکی از خصیصه‌ها و ویژگی‌های مساجد که می‌توان آن را در قالب کارکرد و هدف اصلی آن، که همانا ایجاد اتحاد و همدلی و همبستگی بین امت اسلامی یاد کرد، آن است که همواره با فراخوانی مسلمانان به جمع بودن، روح جمع‌گرایی، انعطاف و نظم‌پذیری را در آنان تقویت و تشویق می‌کند. علاوه بر این، «مسجد جایگاه طرح مشکلات، مباحث اجتماعی است و به طور طبیعی، با حضور در چنین مکانی روح تعهد و دردمندی در نثر ایجاد می‌شود».^۳

در این راستا، مساجد به عنوان یکی از مکان‌هایی که می‌بایست سخن و پیام دینی را به مردم برسانند، این توانایی را دارند که با به کارگیری روش‌های کارآمد، زبان تبلیغ پیام دینی خود را به زبان حال روز رَدیک کنند تا از تأثیرگذاری لازم برخوردار باشند. بدون شک یکی از مهمترین و اصلی‌ترین فعالیت‌های مساجد، انجام مراسمات و فرائض دینی است که در کنار آن مردم را به سمت وحدت، همدلی و اتحاد سوق می‌دهد. کانون یا مرکزی که به عنوان پایگاه اجتماعی و وحدت مردم از تمام گروه‌ها و طبقات و قشرهای جامعه به شمار می‌رود.

از این روی، می‌توان گفت که مساجد به عنوان مراکز فعالیت‌های اسلامی، برای تبادل اندیشه‌های عالمان مسلمان جهت رسیدن به وحدت، توسعه و گسترش عدالت اجتماعی که همانا پیام رسالت حضرت محمد(ص) بوده، محسوب می‌شدند. همان جایگاهی که پیامبر در همان نخستین اقدام خود به محض رسیدن به شهر مدینه، که بتواند رسالت الهی خویش را با مردم در میان بگذارد، احداث نمود. پایگاهی که با یک چهارچوب سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بنا نهاده شد. از آنجا که برنامه‌ها و اصول بنیادین دین اسلام تمام امور زندگانی مردم را مدنظر قرار می‌داد، و این برنامه از طریق مسجد به اطلاع مردم رسانده و یا در میان گذاشته می‌شد، به همین دلیل می‌توانیم که در

هر شهر و یا محل تجمع مردم مراکزی وجود داشته باشند که این برنامه‌ها، اصول و اهداف خود را با اقشار مختلف مردم در میان بگذارند.

همان‌طور که می‌دانیم روند تحولات پیش آمده (سیاسی، اجتماعی و...) در جوامع اسلامی، به گونه‌ای بوده که می‌بایست یک مرکز یا نهادی وجود داشته باشد که این تحولات و رویدادها را هدایت و فرماندهی نمایند، این وظیفه به عهده مسجد گذاشته شد که از همان اوائل صدر اسلام، پیامبر (ص) امور مربوط به تحولات جاری و نیز اقداماتی که برای پایه‌گذاری یک حکومت اسلامی قرار بود انجام گیرد در مسجد با مردم در میان می‌گذاشت. و تمامی برنامه‌ریزها در آنجا صورت می‌گرفت. از این‌روی به دلیل نقش و اهمیت مسجد و اینکه مرکز فعالیت‌های سیاسی و دینی گردیده بود، روز به روز پررنگتر می‌شد. در این راستا، نقش مساجد برای ایفای این امور (محل تجمع مسلمانان به عنوان مکانی برای عبادت، تبادل نظر و در جریان قرار گرفتن امور حکومت و...) در ارتباط با جریان‌های رایج شده در طی چند قرن گذشته کاملاً مشهود بوده است. هرچند عمده‌ترین اهداف و کارکرد مساجد را در عبادت خداوند، محلی برای کسب علم و دانش، مرکز اجتماع مسلمانان جهت رفع مشکلات اجتماعی، انجام امور قضائی و فصل خصومات، موعظه و تبلیغ دین، می‌انند.^۴

اما برای اینکه به نقش و جایگاه مساجد در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جوامع اسلامی و اینکه این کارکردها باعث شد تا نسبت به ساخت و احداث مساجد و وقف آنها، به نیت اینکه راه را برای بهبود وضع موجود جامعه، هدایت نمایند، و اینکه این عوامل و فاکتورهای موجود انگیزه لازم را در افراد بوجه آرد تا نسبت به ساخت و احداث مساجد و نیز وقف اموال و املاک خود به این مکانهای مقدس، برای تداوم فعالیت‌های سازنده این اماکن اقدام نمایند، تا علاوه بر بردن اجر معنوی این کار در پیشگاه خداوند متعال، توانسته باشند از طریق این کارها، در راه اصلاح و سلامت جامعه و نیز خدمت به هم‌نوعان خود نقش تأثیرگذاری در دوران حیات خود ایفا نموده

۴- باقی‌زاده، رضا. اهداف بنای مسجد در اسلام. نشریه: نیان، شماره ۳۱ و ۳۰.

باشند. به همین خاطر به اختصار به مهمترین این موارد (کارکردهای مساجد) اشاره خواهد شد.

❖ **کارکرد نظامی:** حرکت‌های جهادی که پیامبر اکرم در زمان خود داشت از مکانی به نام مسجد آغاز گردید، بعدها و طی قرون پس از ظهور اسلام این رویه هم‌چنان ادامه یافت. مسجد در زمان صلح یا جنگ، در خدمت جامعه بود، چون جنگ یکی از لازمه‌های ناگزیر سستی اوانل اسلام بود، مسجد نیز صحنه رویدادهای شبیه جنگ شده بود. «پید، بن» استفاده از اطلاعات مورخان اولیه اسلام، می‌نویسد؛ که نتیجه جنگ‌ها و برخوردهای نظامی و اولاً در مساجد اعلام می‌شد و مشاوران جنگی در مسجد حضور داشتند و در تصمیم‌گیری و راهبردی که در رابطه با جنگ صادر می‌شد، از طرف فرمانده نظامی یا حاکم اسلام می‌گشت. بعضی از مساجد از این لحاظ وضع بهتری داشتند، مسجد تنکری (Tankiz) که در سال ۷۱۷ هجری قمری در دمشق ساخته شد، از طرف ترکان عثمانی و سپس از طرف فرانسویان به عنوان دانشگاه نظامی مورد استفاده قرار گرفت سالن‌های بزرگ مسجد به صورت کلاس درآمد و از آن‌ها به عنوان خوابگاه نیز استفاده می‌شد.^۵

❖ **کارکرد آموزشی:** از ابتدای ظهور اسلام تا چند قرن پس از آن، مساجد همواره به عنوان یگانه پایگاه مهم آموزشی در سرزمین‌های اسلامی محسوب می‌شدند. مساجد از نخستین نهادهای آموزشی، عبادی اسلامی بود که تزکیه و تعلیم، یعنی پرورش و آموزش مبانی معنوی و علمی و نیز حل و فصل هر آنچه با زندگی مادی و معنوی و کامیابی در دنیا برای دستیابی به رستگاری در آخرت جاویدان سر و کار داشت، کارنامه‌ی فعال و درخشان آن را تشکیل می‌داد. احادیث و اخبار در ثواب بنای مسجد و نگهداری آن بسیار است^۶، اینها هم اسوه و الهام‌بخش صالحان و نیکوکاران

۵- ضرابی، همان مدرک.

۶- پیامبر اکرم (ص) در این باره فرمودند: هرگاه بلاها، گرفتاریها و آفت‌ها فرود آیند، اهل مسجد در امان می‌مانند. و یا، خداوند می‌فرماید؛ در زمین مساجد خانه‌های من هستند و برای اهل آسمان چون چراغ فروزانند، همان‌گونه که ستاره برای اهل زمین موجب روشنی است. خوشا به حال کسانی که مساجد را خانه خود قرار داده‌اند، خوش به حال

ایرانی شد که از آغاز گرایش به اسلام تا به امروز در ساخت و نگاهداشت نهادهای آموزشی، عبادی از مسجد گرفته تا دارالقرآن و زاویه و رباط و خانقاه و کتابخانه و دارالعلم و دارالحديث و بیمارستان و دارالشفاء و دارالمرض و مدرسه پا به پای مساجد گذشته تحول و تطور یافت تا دارالفنون و دبستان و دبیرستان و دانشگاه، در سده‌ی اخیر، همت و مشارکتی فعال داشته‌اند.^۷

بی‌شک یکی از عوامل مهم و مؤثر در پیشبرد فرهنگ و تمدن اسلامی در زمینه‌های آموزشی، تربیتی و فرهنگی وجود مساجد بود. علی‌رغم اینکه مساجد معمولاً در منظر عام به عنوان یکی از اصلی‌ترین کانون‌های عبادت و انجام اعمال و مراسم مذهبی قلمداد می‌شود، اما از تأثیر شگرف این مکان‌های عبادی در توسعه آموزش و فرهنگ نمی‌توان به راحتی گذشت. تا زمانی که مدارس به طور رسمی در دنیای اسلام موجودیت نیافته بود، با امور علمی و آموزشی به دوش مساجد بود. از همان اوائل، آموزش و تعلیم با مسجد مرتبط بود و مدارس در حقیقت از مساجد انشعاب یافته بود، چراکه تعلیم و تربیت در دهه‌های اول، تا بیخ اسلام معمولاً در ارتباط با فرامین دینی بود و مسلمانان نیازمند آشنایی با معانی و مفاهیم مذهبی بودند و طبعاً برای فراگیری و آموزش راهی مساجد می‌شدند.^۸ «جلال‌الدین همایی» در خصوص نقش آموزشی مساجد می‌گوید: در ابتدا مراکز تعلیم و محل درس مسلمانان مساجد بود. حوزه‌ها و حلقه‌های درس در جوامع و مساجد تشکیل می‌شد. «بیاناً و جالب» مناظره نیز در همان مساجد بود که پاره‌ای از آن‌ها کتابخانه‌های عظیم نیز داشتند.^۹

بنده‌ای که در منزلش وضو می‌گیرد تا مرا در خانه‌ام زیارت کند، آگاه باشید بر کسی که به دربارش می‌روند واجب است زائر و دیدار کننده‌اش را گرمی دارد و کسانی را که در تاریکی به سوی مساجد قدم بر می‌دارند، به نور و روشن و درخشان بشارت دهد. و در جای دیگر فرمودند: هر که در مسجدی از مساجد الهی چراغی روشن نماید، فرشتگان و حاملان عرش تا زمانی که آن مسجد با نور آن چراغ روشن است، برای او استغفار می‌نمایند.

۷- کسایی، نوراله. پشته مشارکت ایرانیان در ایجاد و اداره‌ی نهادهای آموزشی. مجله: وقف میراث جاویدان، سال چهارم، شماره ۱، ص ۱۲۶-۱۲۵.

۸- ریاحی، محمدحسین. نقش آموزشی مساجد در تمدن اسلامی. نشریه: مسجد، شماره ۶۹.

۹- همایی، جلال‌الدین. تاریخ علوم اسلامی. نشر هما، تهران، ۱۳۶۳، ص ۳۶.